

Valter Benjamin

anarhija/ blok 45
PORODIČNA BIBLIOTEKA

Walter Benjamin
NA SUNCU
1932.

„In der Sonne“, *Kölnische Zeitung*, 27. XII 1932; *Gesammelte Schriften*, IV, str. 417–420. „In the Sun“, *Selected Writings*, vol. 2, part 2, 1931–1934, str. 663–665.

Preveo: Aleksa Golijanin, 2016.

<http://anarhija-blok45.net1zen.com>

aleksa.golijanin@gmail.com

ZAJEDNIČKA ARHIVA

<http://anarhisticka-biblioteka.net>

Na suncu Ibiza–Eivissa, 1932.

Ibiza (Eivissa), c. 1920.

IBIZA (Balears)

Vista de la Ciudad

Na suncu (1932)

Benjamin na Ivisi: odlomak iz *Kritičke biografije* (2014)

Pismo Gretel Karplus Adorno (1932)

Na koricama: Helios, Arheološki muzej na Rodosu.

Na suncu

OSTALI PREVODI (do leta 2016)

VALTER BENJAMIN

Kapitalizam kao religija (1921)

Pariz, prestonica XIX veka: vodič kroz Projekat Pasaži (1935–1939)

O shvatanju istorije (sa *Paralipomenom* i napomenama, 1940;
korigovan i dopunjen prevod iz zbirke *Eseji*, Nolit, 1974)

Iskustvo i siromaštvo (1933)

Marselj (1929)

San Diminjano (1929)

Hauard Ajlend i Majkl V. Dženings: *Valter Benjamin: Krićka biografija*
(*Uvod*, sadržaj, osnovni podaci, 2014)

<http://anarhija-blok45.net1zen.com>

<http://anarhisticka-biblioteka.net/category/author/walter-benjamin>

Ivisa,¹ jul 1932.

Kažu da na ostrvu ima sedamnaest vrsta smokava. Trebalo bi – kaže čovek sebi, dok ide svojim putem, pod suncem – znati kako se zovu. Zaista, ne treba samo *videti* trave i životinje, kojima ostrvo duguje svoje lice, zvuke i mirise; ne treba samo videti geološke slojeve planina i razlićitih vrsta tla, u rasponu od prašnjavo žute do ljubićasto smeđe, sa širokom trakom cinabarita u sredini – treba, iznad svega, naućiti njihova imena. Zar svakim kutkom zemlje ne vlada neki neponovljiv spoj biljaka i životinja i nije li svako lokalno ime šifra iza koje se flora i fauna sreću po prvi i poslednji put? Seljak, međutim, drži ključ te šifre. On zna njihova imena. A opet, nije u njegovoj moći da kaže nešto o svom svetu. Da li ga imena obavezuju na zavet ćutanja? Da li to znaći da obilje reći pripada samo onima sa znanjem, ali koji ne znaju imena; i da obilje ćutanja sleduje onima koji nemaju ništa osim imena?

Bilo je oćigledno da čovek koji je koraćao zadubljen u misli nije odaćle; izgledao je kao neko kome misli, kada ga zateknu negde na otvorenom, tamo kod kuće, dolaze samo noću. Zaprepaććeno se priseća da su celi narodi – Jevreji, Indusi, Arapi – izgradili svoja ućenja pod suncem, za koje se njemu ćini da ometa svako razmišćlanje. To sunce koje mu sada prži leća. Miris smole i timijana natapa vazduh, u kojem kao da ostaje bez daha. Bumbar mu se oćeša o uho. Samo što je primetio njegovu prisustvo, ovaj nestade u vrtlogu tišćine. Glas mnogih leta, na koji se nije osvrćtao, da bi mu uši sada po prvi put bile prijemććive za njega, ali on se prekinuo. Jedna staza, skoro zaraćsla, poćće da se prošćiruje; trag je vodio do peći za ćumur. Iza nje, u izmagćlici, planine, ka kojima se pogled izvijao kao puzavica.

¹ Ibiza: izgovara se, najpriblićnije, kao Ivisa (uobićajeni izgovor, „Ibica“, potićće iz nemaććkog); katalonski, Eivissa: izgovara se, opet najpriblićnije, Eivis(e).

Osetio je nešto hladno na obrazu. Pomislio je da je muva i udario se po licu. Ali, bila je to prva graška znoja. Uskoro je osetio žeđ. Osećaj žeđi mu nije dolazio iz nepca već iz stomaka. Odatle se širio i govorio celom njegovom telu, inače krupnom, da svakom svojom porom upije i najmanji dašak vazduha. Košulja mu je odavno spala s ramena, a kada ju je podigao, da ne izgori, bilo je to kao da se ogrnuo mokrim šalom. U jednoj udolini, bademi su bacali senke pravo u osnovice svojih stabala. Bademi su blago ove zemlje. Nijedna druga voćka ne donosi seljaku veću zaradu. U to doba godine samo on sazreva i pravo je uživanje brati u prolazu njegove plodove s grana. Ruka okleva da se razdvoji od njihove ljuske, kada izvuče jezgro. Prebira je još malo među prstima, a onda je pušta da odleprša u potok, koji je odnosi sa sobom. Jezgro je zrelo, ali ne sasvim; sok je svežiji od onog poznijeg, kada ljuska poprima smeđu boju i kada je nije tako lako ukloniti. Sada ima boju slonovače, kao kozji sir ili svileni ženski steznik. A ima i ukus slonovače. Svako ko ga oseti među zubima, moći će da mirno osluškuje potok koji žubori između smokava. Ali, smokve su bile zelene i tvrde, ugneždene, jedva vidljive, u korenima listova. Nastupa čas kada se čini da je samo drveće živo. Iz borove šume dopire pesma zrikavaca; njihova larva odjekuje iznad prašnjavih polja. Njive su ostale bez letine i sada leže puste; liče na čoveka koji se odrekao svega. Njihov poslednji imetak, njihove senke, stiskaju se u podnožjima visokih stogova sena. To je vreme žetve.

Šumarci se prostiru oko vrhova brežuljka, kao da su ih tamo nanele grabulje leta. Samo vrbe stoje raštrkane po strnjištima, a njihovo lišće, crno, s belim prugama, svetluca kao nijelo. Krošnje im više nisu okićene žutim resama, sada su suvlje i lakše se njišu – što prolazi skoro neprimećeno. Ipak, jednoj uspeva da privuče pažnju prolaznika. Prisetio se dana kada je bio jedno s drvetom. Tada su za to bili potrebni samo prisustvo voljene žene – stajala je na travnjaku, uopšte ne obraćajući pažnju na njega – i njegova tuga ili umor. I onda se naslonio leđima na stablo, a ono je primilo na sebe njegova osećanja. Naučio je da udahne kada bi se stablo povilo pod njim i da izdahne, kada bi se vraćalo nazad. To je, naravno, bilo samo negovano stablo nekog ukrasnog drveta; bilo je nemoguće zamisliti šta bi čovek mogao da nauči od ovog čvornovatom stabla vrbe, duboko rascepljenog na tri kraka, ispružena na tri ra-

ljenju nizom tema povezanih s najvažnijim motivima iz te knjige. Možda ću moći da ti pokažem nešto od toga kada se vratim u Berlin. Onda ćemo moći da popričamo i o Korzici. Mislim da je zaista lepo što si je videla; u njenom pejzažu ima nečeg vrlo španskog; ali, verujem da leto tamo nije ni izbliza izbrazdalo zemlju tako grubim i snažnim crtama. Nadam se i da si prove-la nekoliko dana u predivno mirnom i starinskom Grand Hotelu u Ajaču (Ajaccio). Moraćeš i da mi detaljno ispričaš kako je Vizengrund (Adorno) prošao u Marselju. Mislim da ću opet prolaziti kroz Marselj za nekoliko nedelja, ali ne mogu da kažem tačan datum. Razumećeš to, ako imaš u vidu da ovde živim od malog dela onoga što mi je inače potrebno u Berlinu; zato nastojim da što više produžim svoj boravak ovde, tako da se neću vratiti pre početka avgusta. Ali, zaista se nadam da ćeš se javiti pre toga.

U stvari, ohrabren tvojim pismom, koje me je zaista obradovalo, zamolio bih te za jedan mali poklon, naime, da li bi mogla mi pošalješ paklicu (u koverti) nekog duvana za pušenje, kao „besplatan uzorak“? (...) Ovaj koji imaju na ostrvu nije nizašta.

Dobio sam i pismo od Dage i jedno od njene majke (Asja Lacis), malo pre odlaska. Inače sam već dve nedelje potpuno zaokupljen Rusijom: upravo sam pročitao istoriju Februarske revolucije, od Trockog, i uskoro ću završiti s čitanjem njegove autobiografije (*Moj život*, 1930). Mislim da godinama nisam pročitao nešto s takvim uzbuđenjem, u jednom dahu. Nema sumnje da moraš pročitati obe knjige. Da li znaš da li je izašao drugi tom istorije revolucije – Oktobarske revolucije?⁹ Uskoro ću se vratiti na Grasijana (Baltasar Gracián, 1601–1658) i verovatno ću ti napisati nešto o tome.

Šaljem ti najlepše i najsrdačnije pozdrave,

tvoj Valter Benjamin

Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften: Briefe*, Bd.1–2 (1978), „210: An Gretel Adorno“, str. 551–553; *The Correspondence of Walter Benjamin, 1910–1940*, University of Chicago Press (1994), „210: To Gretel Adorno“, str. 392–394.

⁹ Lav Trocki, *Istorija Ruske revolucije*. Knjiga je izašla u Berlinu, u dva toma, prvi 1931, koji se bavi Februarskom revolucijom, drugi 1933, godinu dana posle ovog pisma.

prilagodim tako čudnoj klimatskoj situaciji, ako između nas i ove zemlje ne bude posredovao neki oblik hotelskog komfora. A koliko smo daleko od toga, moći ćeš da vidiš po maloj fotografiji koju sam priložio. Posle nekoliko nedelja rada, moji poznanici su vratili kuću u život, posle mnogo godina propadanja, i uspeali da od nje naprave nešto sasvim udobno. Najlepše od svega su pogled s prozora, koji se pruža na more i kamenito ostrvo, čiji svetionici noću bacaju svetlost u moju sobu, i privatnost stanara, zahvaljujući mudrom rasporedu prostorija, sa skoro metar debelim zidovima, kroz koje ne prodire nikakav zvuk (niti vrućina). Živim onim način života koji stogodišnjaci poveravaju reporterima kao svoju tajnu: ustajanje u sedam ujutru i kupanje u moru, dok na obali nema žive duše, osim možda, u visini očiju, neke jedrilice, daleko na horizontu. Zatim, dok ležim naslonjen na neko zgodno stablo u šumarku, sunce, čija mi se isceliteljska energija sliva niz glavu kroz prizmu neke židovske satire (*Paludes*). A onda, dugačak dan apstiniranja od bezbroj stvarčica, ne toliko zbog toga što skraćuju život, već zato što nijedna nije dostupna ili su, ako ih ima, toliko loše, da mogu radije i bez njih – električno svetlo i puter, rakija i tekuća voda, flertovanje i čitanje novina. Prelistavanje primeraka *Frankfurter cajtunga* (Frankfurter Zeitung), koji stižu s nedelju dana zakašnjenja, poprima donekle epski karakter. Ako tome dodaš činjenicu da sva moja pisma idu samo Visingu⁸ – koji mi do sada nije poslao ni jednu pisanu reč – videćeš da ne preterujem. Već duže vreme vodim ustaljen život, sa svojim knjigama i spisima; tek pre neki dan sam se odvojio od obale i krenuo u dugačke i usamljeničke pohode u još prostranije i udaljenije oblasti. Tek tada sam postao potpuno svestan da sam u Španiji. Ovi predeli su sigurno najsiroviji i najnetaknutiji među svim nastanjenim predelima koje sam video. Teško je preneti jasnu predstavu o njima; ako u tome na kraju uspem, neću to kriti od tebe. Do sada nisam napravio mnogo beleški o tome. S druge strane, iznenadio sam samog sebe time što sam opet primenio deskriptivnu formu iz *Jednosmerne ulice*, u bav-

⁸ Egon Wissing (1900–1984), Benjaminov rođak i najbliži prijatelj (nešto kasnije i zet Gretel Karplus Adorno; njegova druga žena bila je Liselotte Karplus, Gretelina sestra), neurolog po struci, s kojim se upuštao u eksperimente sa hašišom i meskalinom. Walter Benjamin, *Über Haschisch*, 1927–1934; Valter Benjamin, *O hašišu*, Gradina, Niš, 1984, 1986; Prosveta, Niš, 2003.

zličite strane, ka nekom neistraženom svetu koji se prostirao iznad tla. Nijedna staza se nije otvarala pred njim. Ali, dok je stajao, dvoumeći se da li da pođe jednim puteljkom, koji ga je mogao izneveriti svakog časa – čas je izgledalo da se širi u poljski put, čas da se završava trnovitom živicom – osetio je kako opet ovladava situacijom: kameni blokovi su se uzdizali stepenasto da formiraju terase, a na stazi se pojaviše tragovi kola, koji su govorili da se u blizini nalazi neko imanje.

Nijedan zvuk iz okruženja ne odaje prisustvo takvih imanja. Podnevna nepomičnost oko njih kao da se udvostručava. Ali, polja sada počеше se rasčiščavaju i otkrivaju poteze s drugom, a zatim i trećom stazom; i dok su zidovi i ambari ostajali skriveni iza rastinja i brežuljaka, na pustoj poljani odjednom se ukazalo raskršće, kao središnja tačka. U tom kraju nije bilo kolskih puteva i poštanskih ruta, ali to opet nisu bili samo prolazi ili divlje staze; na toj čistini, ukrštali su se puteljci kojima su seljaci i njihove žene i deca i stada vekovima išli od polja do polja, od kuće do kuće, od pašnjaka do pašnjaka, retko kada tako da se ne bi iste večeri vratili da spavaju pod svojim krovom. Tlo ovde odjekuje nekako šuplje; taj zvuk kojim uzvraća na svaki korak deluje blagotvorno na svakog ko tuda ide. S tim zvukom, prolaznikova usamljenost polaže zemlju pod njegova stopala. Ako je došao do mesta na kojem se osećao dobro, znao je da ga je tamo dovela usamljenost; ona mu je dala ovaj kamen da sedne, ovu šupljinu da u njoj ugnezdi svoje udove. Ali, već je bio suviše umoran da bi zastao. Pošto je izgubio kontrolu nad svojim stopalima, koja su ga nekako prebrzo nosila dalje, postao je svestan da se njegova mašta odvojila od njega, kao široka padina koja su u daljini pružala uporedo s njegovom stazom, i počela da se igra s njim po sopstvenom nahodaženju. Da li mašta pomera kamenje i vrhove brda? Ili ih samo okrzne svojim dahom? Da li prevrće svaki kamen ili sve ostavlja kako jeste?

Hasidi imaju predanje o onom svetu, koje kaže: tamo će sve biti namešteno kao i ovde. Tamo gde nam je soba, i tamo će biti soba; tamo gde spava naše dete, i tamo će spavati dete. Odeću koja sada nosimo na sebi, nosićemo i tamo. Sve će biti isto – samo malo drugačije. Tako je i sa maštom. Ona samo prebacuje veo preko daljine. Sve ostaje isto, ali veo podrhtava i pod njim sve neosetno postaje drugačije.

Ibiza (Eivissa), c. 1930, foto Domingo Viñets.

Sve se menja i zamenjuje mesta; ništa ne ostaje i ništa ne nestaje. Iz celog tog tkanja, međutim, odjednom izranjaju imena; bez reči ulaze u misli prolaznika i dok ih oblikuje usnama, on ih prepoznaje. Izlaze na površinu. Šta bi još mogao očekivati od tog predela? Ona prolaze pokraj njega na dalekom, bezimenom horizontu, ne ostavljajući za sobom ni traga. Imena ostrva, koja izranjaju iz mora kao mermerni kipovi, okomite stene, čiji vrhovi krune horizont, zvezde koja ga iznenade u čamcu, kada s prvim mrakom izađu na stražu. Pesma zrikavaca je utihnula, žeđ je prošla, dan se gasio. Iz dubine polja se podiže neka larva. Lavež, odron kamenja, dozivanje iz daljine? Dok osluškuje, pokušavajući da odgonetne taj zvuk, u njega počinje da se uvlači brujanje zvona, notu po notu. Onda ga obuzima i širi se u njegovoj krvi. Ljiljani koji cvetaju u uglu živice od kaktusa. U daljini, bešumno truckanje neke zaprege, koja ide poljem između stabala maslina i badema; a kada točkovi nestanu iza lišća, žene, veće od života, lica okrenutih ka njemu, kao da lebde, nepomične, u nepomičnom predelu.

Kölnische Zeitung, 27. XII 1932.

nego ikad, ali sada je tu, pored njega, i nešto izrazito „južnjačko“, odnos mnogo trezvenije ličan i telesan nego što je njegova visokoparna mlada-lačka metafizika ikada bila, koji je u potpunosti uvažavao neposrednu sadašnjost, kroz novi oblik deskripcije, u isti mah čulan i meditativan, alegorijsku reportažu. Pejzaž koji evocira, u njegovoj elementarnoj i činjeničnoj punoći, bogat je znacima i istorijskim svedočanstvima. Kao i velegradske ulice kojima je voleo da luta, „Tlo ovde odjekuje nekako šuplje... (i) uzvraća na svaki korak...“ Tako čak i na devičanskoj Ivisi, Benjamin ostaje u svom prirodno-istorijskom svetu slika. (...)

Ipak, taj mirni kutak mediteranskog sveta (selo San Antonio, s druge strane zaliva, nasuprot kući Negeratovih, tada je brojalo svega 700 žitelja) već je bio izložen plimi modernizacije: u lučkom gradu Ivisa, petnaestak kilometara dalje, počela je izgradnja jednog hotela.⁷ (...)

Walter Benjamin: A Critical Life, by Howard Eiland and Michael W. Jennings. The Belknap Press of Harvard University Press, 2014, str. 369–372.

PISMO GRETEL KARPLUS ADORNO

Ivisa, proleće 1932.

Draga Gretel Karplus,

Eto kako to ide: dvanaest sati pošto sam ti poslao svoje poslednje pismo, primio sam tvoje i odmah osetio beskrajno olakšanje. Možda me je samo moja nesposobnost da podnesem niz potpuno vedrih dana, onako kako dolaze, navela da postavim sva ona pitanja puna strepnje, koja su opsedala moje poslednje pismo. Biće mi, naravno, potrebno mnogo vremena da se

⁷ Vicente Valero, katalonski pesnik i savremeni hroničar Ivisi (1963), koji je napisao knjigu o Benjaminovom boravku na tom ostrvu (f. 4), u jednom članku piše i o počecima turizma na Ivisi: „Prvi hotel je svečano otvoren u oktobru 1932, ali je bio tako loše sreće da se posle svega nekoliko nedelja srušio. Hotelijerska avantura Ivisi nije mogla započeti na gori način.“ Vicente Valero, „1933, o cuando Ibiza apostó por el turismo“, 9. II 2013, <http://www.diariodeibiza.es/pitiuses-balears/2013/02/08/1933-o-ibiza-aposto-turismo/602900.html>

BENJAMIN NA IVISI

Odlomak iz *Kritičke biografije* (2014)

Hauard Ajlend i Majkl V. Dženings

str. 369–372

(...) Taj srećni obrt¹ doneo mu je dovoljno prihoda da bi se izvukao iz Berlina. Od svog starog prijatelja Feliksa Negerata (Felix Noeggerath), „univerzalnog genija“, koga je upoznao na Univerzitetu u Minhenu 1915, čuo je za jedinstveno mesto za odmor, na Balearskim ostrvima, na istočnoj obali Španije, za netaknuto ostrvsko sklonište, koje je nudilo pravu polarnu suprotnost njegovoj sadašnjoj velegradskoj egzistenciji – i priliku da živi praktično bez ičega. (...)

Godine 1932, 17. aprila, isplovio je iz Hamburga za Barselonu, na teretnjaku *Katanija* (Catania), koji je na samom početku putovanja pratio „vrlo burno“ vreme. Tokom deset dana na moru, Benjamin je otkrio u sebi „novu strast“, kao što primećuje u posthumno objavljenom tekstu *Španija, 1932*. Bila je to strast za sakupljanjem „bilo kakvih činjenica i priča do kojih mogu doći“, da bi se videlo šta se od njih može dobiti kada se „očiste od svih maglovitih utisaka“ (*Spanien, 1932*) – pokušaj koji se može uporediti s bavljenjem anegdotom i tajnom istorijom u radu o pasažima. (...)

U Barseloni se ukrcao na trajekt za ostrvo Ivisu, najmanje i (u to vreme) najmanje turističko među Balearskim ostrvima,² gde je po dolasku u grad Ivisu, ostrvsku prestonicu i glavnu luku, od Negerata saznao da su obojca bili žrtve prevaranta. Negerat, naime, nije samo predložio Benjaminu Ivisu kao cilj putovanja, nego se činilo da je obezbedio i sredstva za njegov duži boravak na ostrvu, tako što ga je povezao s čovekom koji je obećao da će za to vreme iznajmiti njegov berlinski stan; isti čovek je iznajmio svoju kuću na ostrvu Negeratovoj porodici, koja je Benjaminu velikodušno ponudila jednu sobu. Benjamin se brzo složio s tim planom

¹ Honorari za dva opsežna priloga za jednu zbirku tekstova objavljenju 1932, povodom obeležavanja stogodišnjice Geteove smrti.

² Druga dva veća ostrva su Majorka (najveće) i Menorka.

IBIZA - 18 serie
Nº 14 - Casa típica

IBIZA - 18 serie
Nº 10 - Molino típico

IBIZA - 18 serie
Nº 12 - San Antonio Abad. - Hotel Portmany

IBIZA - 18 serie
Nº 2 - Vista parcial y Catedral

IBIZA - 18 serie
Nº 7 - Puerto - Detalle

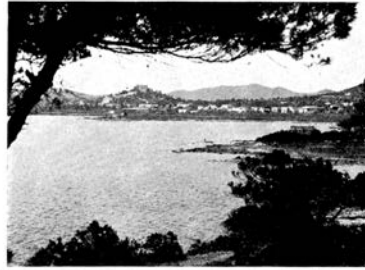

IBIZA - 18 serie
Nº 5 - Un apunte típico

IBIZA

LA ISLA BLANCA

Turistički prospekt iz 1935, verovatno prva takva publikacija posvećena Ivisi.

i računao na mesečne prihode s kojima bi se izdržavao u Španiji. Ispostavilo se da je njegov stanar i Negeratov stanodavac, bio prevarant. Uselio se u Benjaminov stan na nedelju dana, pre nego što je pobjegao pred policijom, koja ga je kasnije tog leta i uhapsila. I ne samo da od Benjaminove rente nije bilo ništa, nego ni kuća koju je taj prevarant iznajmio Negeratovima nije bila njegova. Kada je shvatio da je prevaren, Negerat je dobio dopuštenje da na godinu dana živi bez zakupa u jednoj trošnoj, kamenoj kući nadomak sela San Antonio, čiji je stambeni deo pristao da obnovi o vlastitom trošku, dok je Benjamin našao smeštaj za 1,80 maraka dnevno, sa hranom, „u maloj seoskoj kući u zalivu San Antonia, zvanog Fraskitova kuća, okruženoj stablima smokve i smeštenoj iza vetrenjače sa slomljenim krilima“.³ Iako je morao da živi „bez bilo kakvog komfora“, pri čemu je sada bio opterećen time da sam plaća kiriju za stan u Berlinu, bio je srećan što je na Ivisi. (...)

Kao što ukazuje Visente Valero,⁴ odlazak na Ivisu je 1932, za nekolicinu stranaca koji bi uopšte pronašli put do ostrva, bio povratak u prošlost. Za razliku od Kaprija,⁵ koji je bio magnet za posetioce još od rimskog doba, tako da se odlikovao svakodnevnom kulturom koju su delimično oblikovali i „stranci“, Ivisa je najvećim delom ostala odsečena od procesa modernizacije; primitivna ekonomija ostrva, koja je počivala na kozama, nije se služila poljoprivrednim mašinama. (...)

Benjamin je pronašao „unutrašnji mir“ u tom relativno netaknutom ruralnom pejzažu, kao i u „lepoti i spokoju ljudi“.⁶ U stvari, prozni komad *Na suncu* kao da registruje novu fazu u Benjaminovom odnosu prema prirodnom svetu. Stari strah i dalje ispunjava njegova čula, intimnije

³ Jean Selz (1904–1997), „Benjamin in Ibiza“ („Walter Benjamin à Ibiza“, *Les Lettres Nouvelles*, 2:11, 1954), trans. by M. Martin Guiney, *On Walter Benjamin: Critical Essays and Recollections*, ed. by Gary Smith, MIT Press, 1988.

⁴ Vicente Valero, *Experiencia y pobreza: Walter Benjamin en Ibiza, 1932–1933* (Iskustvo i siromaštvo: Valter Benjamin na Ivisi, 1932–1933), Ediciones Península, Barcelona, 2001.

⁵ Ova biografiji se prethodno detaljno bavi Benjaminovim dužim boravkom na Kapriju, 1924, kada je upoznao Ajsu Lacis.

⁶ Pismo Gerhardu Scholemu, od 22. IV 1932.